

Ανάλυση της γραμματικής του προφορικού συνομιλιακού λόγου στα ελληνικά Μάνος Λαμπίδης

1. Βιβλιογραφικό πλαίσιο

Παρά τη διακήρυξη των γλωσσολόγων περί βιολογικής, ιστορικής και λειτουργικής προτεραιότητας του προφορικού λόγου (Γούτσος 2014α: 211), η συστηματική μελέτη της αυθόρμητης καθημερινής ομιλίας ξεκίνησε μόλις πριν τέσσερις δεκαετίες, ενώ η ανάλυσή της είχε επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την ανάλυση των γραπτών κειμένων. Η έρευνα στα αγγλικά έχει δώσει ήδη σημαντικά αποτελέσματα μέχρι τώρα καταγράφοντας τα χαρακτηριστικά του προφορικού λόγου και διακρίνοντάς τα από αυτά του γραπτού. Το ενδιαφέρον δεν άργησε να στραφεί και στη γραμματική του προφορικού λόγου με τους μελετητές να επικεντρώνονται στα λεξικογραμματικά χαρακτηριστικά των περικειμενικών συνθηκών και στις μορφές που μπορεί να πάρουν οι προτασιακές δομές (Beeching 2016, Biber et al. 1999, Blanche-Benveniste et al. 1990, McCarthy 1998). Αντίστοιχα, ο χώρος της ανάλυσης συνομιλίας έχει συμβάλει ιδιαίτερα στην περιγραφή της δομής ενός συνομιλιακού γεγονότος (εναλλαγή συνεισφορών, αυτοδιορθώσεις ή ετεροδιορθώσεις κ.ά) αλλά και των γλωσσικών στρατηγικών που υιοθετούν οι συνομιλητές (Pomeranz 1984, Raymond 2003, Sacks 1987, 1992, Schegloff 1988, 2007).

Στα ελληνικά αντίστοιχες μελέτες λείπουν, ενώ οι νεότερες γραμματικές της νέας ελληνικής (Mackridge 1990, Holton et al. 1999, Κλαίρης-Μπαμπινιώτης 2004) δεν αξιοποίησαν προφορικά δεδομένα στο βαθμό που υπαγορευόταν από τους αρχικούς στόχους για την περιγραφή τόσο της επίσημης όσο και της καθημερινής χρήσης (Holton et al. 1999), αφού βασίστηκαν κυρίως σε υλικό από βιβλία, περιοδικά και εφημερίδες και δευτερευόντως σε προφορικό λόγο (Κλαίρης-Μπαμπινιώτης 2004: XII). Παρ' όλα αυτά, η ανάπτυξη των σωματών κειμένων έδωσε τη δυνατότητα για συλλογή και ανάλυση μεγάλου όγκου δεδομένων με αποτέλεσμα το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών να εκδώσει έναν πρώτο συλλογικό τόμο (Παυλίδου 2015) εστιασμένο στον προφορικό λόγο και βασισμένο στο σώμα κειμένων προφορικού λόγου που διαθέτει. Ο τόμος αυτός αποτελεί καρπό δεκαετούς έρευνας και καλύπτει ποικίλες κατηγορίες, όπως τη συνομιλική δομή και οργάνωση, τη διαπραγμάτευση και διαφωνία, την επανάληψη και αναδιατύπωση και τη συγκρότηση συνομιλικών ταυτοτήτων. Μεγαλύτερη έμφαση στη γραμματική δίνεται στο συλλογικό έργο *Ο προφορικός λόγος στα Ελληνικά* (Γούτσος 2014β), που βασίστηκε σε αυθόρμητες προφορικές συνομιλίες του ΣΕΚ (Σώμα Ελληνικών Κειμένων) και μελετά συγκεκριμένα λεξικά και γραμματικά στοιχεία, όπως επίσης ιδεολογικά ζητήματα και διδακτικές πρακτικές.

Παρά τις προσπάθειες αυτές όμως, μια ενδελεχής μελέτη της γραμματικής του προφορικού λόγου δεν έχει ακόμα πραγματοποιηθεί για τα ελληνικά και αυτό το κενό στοχεύει να καλύψει η προτεινόμενη διατριβή.

2. Δεδομένα και μεθοδολογία

Τα δεδομένα θα περιλαμβάνουν αποκλειστικά αυθόρμητες προφορικές συνομιλίες που θα αντληθούν από το Σώμα Ελληνικών Κειμένων, καθώς και άλλες που θα συλλεγούν στην πορεία της έρευνας. Το ΣΕΚ είναι ένα ηλεκτρονικό σώμα σύγχρονων ελληνικών κειμένων που καλύπτει ένα ευρύ φάσμα κειμενικών ειδών και «αποβλέπει στη γλωσσολογική ανάλυση και σε εκπαιδευτικές εφαρμογές» (Γούτσος & Φραγκάκη 2015: 49). Έχει συνολικά 30 εκ. λέξεις εκ των οποίων το 10% περίπου είναι προφορικά κείμενα και είναι ελεύθερα διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του. Η ανάλυση που θα πραγματοποιηθεί θα είναι αφενός ποσοτική, αξιοποιώντας τα ηλεκτρονικά εργαλεία ανάλυσης σωμάτων κειμένων, ώστε να διαπιστωθούν οι συχνές εμφανίσεις γλωσσικών στοιχείων απόλυτα και συγκριτικά με άλλα κειμενικά είδη, και αφετέρου ποιοτική για δομές που δεν είναι δυνατόν να εντοπιστούν διαφορετικά.

3. Ερευνητικά ερωτήματα

Ο προφορικός λόγος συχνά χαρακτηρίζεται απλός ως προς τη γραμματική με αποσπασματικές και ελλειπτικές προτάσεις, επαναλήψεις και μικρό σε αριθμό λεξιλόγιο, ενώ η σύγκριση με τον γραπτό τον χαρακτηρίζει ως υποδεέστερο. Τα αποτελέσματα ερευνών όμως υποστηρίζουν ότι είναι εξίσου πολύπλοκος με τον γραπτό (Leech 2000, Biber et al. 2011), και διχογνωμούν μόνο για το αν οι γραμματικές προφορικού και γραπτού λόγου αποτελούν δύο διαφορετικές γραμματικές ή μία με παραλλαγές. Ο Leech (2000) υποστηρίζει τη δεύτερη εκδοχή, δίνει ωστόσο έμφαση στις κοινές περικειμενικές συνθήκες και στους αλληλεπιδραστικούς παράγοντες θεωρώντας πως αυτοί επηρεάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τη συνομιλία απ' ό,τι η γραμματική, στην οποία αποδίδει μικρότερο ρόλο.

Ένα καίριο ερώτημα που θα μας απασχολήσει είναι ποιος είναι ο ρόλος της γραμματικής σε μια συνομιλιακή περίσταση και ποια η σχέση της με τον λόγο: πρόκειται δηλαδή για έτοιμες και σταθερές δομές ή υπάρχει μια διαλεκτική σχέση κατά την οποία οι δομές διαμορφώνουν το λόγο και διαμορφώνονται από αυτόν; Στους παραπάνω προβληματισμούς προστίθενται και οι παράγοντες της πίεσης του χρόνου και της έλλειψης σχεδιασμού, που χαρακτηρίζουν τον προφορικό λόγο, ώστε να ειπωθούν και υπό αυτό το πρίσμα.

Για την προσέγγιση αυτών των ερωτημάτων θα γίνει αναλυτική περιγραφή των λεξικογραμματικών χαρακτηριστικών του προφορικού λόγου σε βασικά επίπεδα της γλώσσας: στο συντακτικό, το κειμενικό και το πραγματολογικό. Στο συντακτικό επίπεδο θα ερευνηθούν οι μορφές που παίρνει το εκφώνημα, το βασικό δομικό συστατικό του προφορικού λόγου, και οι λειτουργίες που επιτελούν. Θα πρέπει να επισημανθεί ότι υπάρχει ήδη το μοντέλο των McCarthy & Carter (1994), που επιχειρεί μια κατηγοριοποίηση των μορφών του εκφωνήματος. Επομένως θα διαπιστωθεί αρχικά το εύρος εφαρμογής του και οι περαιτέρω ιδιαιτερότητες που προκύπτουν στα ελληνικά δεδομένα. Μερικά ενδιαφέροντα ζητήματα εδώ είναι η εμφάνιση ή μη εξαρτημένων προτάσεων στο προφορικό λόγο και ο βαθμός συχνότητάς τους, καθώς και η αναγνώριση της πολύπλευρης λειτουργίας γραμματικών στοιχείων, όπως των *που* και *να*, που εγείρουν διάφορους

προβληματισμούς. Ένα άλλο ζήτημα είναι η ανίχνευση των εναρκτήριων στοιχείων σε κάθε συνεισφορά, η μορφή και ο ρόλος τους, εξετάζοντας αν αποτελούν λεξικά ή γραμματικά στοιχεία, αν συνδυάζονται με άλλες μονάδες και ποια η συμβολή τους στη συνομιλία.

Στο κειμενικό επίπεδο θα αναζητηθούν οι τρόποι επίτευξης συνοχής του προφορικού λόγου με έμφαση στους συχνότερους. Έχουν ήδη επισημανθεί ορισμένοι (π.χ. Μιχάλης 2015, μεταξύ άλλων) όπως η επανάληψη και η έλλειψη, αλλά θα εξετασθούν εκ νέου στο πλαίσιο της ποσοτικής ανάλυσης. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι σύνδεσμοι, οι οποίοι συχνά λειτουργούν ως κειμενικοί δείκτες, και το ερώτημα ποιοι και σε ποια περιβάλλοντα μεταβάλλουν τη λειτουργία τους. Κατ' επέκταση θα διερευνηθούν οι κειμενικοί δείκτες συνολικά και οι μορφές στις οποίες απαντούν.

Στο πραγματολογικό επίπεδο θα μας απασχολήσουν ερωτήματα όπως ποιοι χρόνοι επιλέγονται συχνότερα και πώς συνδέονται με την επικοινωνιακή περίσταση, ποιος είναι ο ρόλος της τροπικότητας και πώς αντανακλά τη γλωσσική συμπεριφορά των συνομιλητών. Επίσης θα εξετασθούν η δείξη και οι προϋποθέσεις, καθώς είναι έντονη η χρήση του καταστασιακού περιβάλλοντος στη συνομιλία.

4. Πιθανά συμπεράσματα και εφαρμογές

Κάποια πρώτα πιθανά συμπεράσματα που αναμένονται από την περιγραφή της γραμματικής του προφορικού λόγου είναι ο επαναπροσδιορισμός της παραδοσιακής γραμματικής, καθώς και η ανάδειξη νέων λειτουργιών των εκάστοτε μορφών. Αναμένεται επίσης να φανεί η σημασία της γραμματικής και η σχέση της με τη δομή της συνομιλίας, αλλά και τα πλεονεκτήματα της ανάλυσης μέσω σωμάτων κειμένων, τα οποία προσφέρουν τη δυνατότητα μιας νέας, διαφορετικής οπτικής στα δεδομένα.

Πρόσφορο έδαφος για την εφαρμογή των ευρημάτων αποτελεί το γλωσσικό μάθημα στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, στο οποίο ο προφορικός λόγος αντιμετωπίζεται πάντοτε σε σύγκριση με τον γραπτό και παρουσιάζεται ως εκφυλισμένη μορφή του, όπως έχει επισημάνει και ο Μιχάλης (2015). Εάν ο στόχος όμως είναι να καλλιεργηθούν οι επικοινωνιακές ικανότητες των μαθητών/τριών, η διδασκαλία του προφορικού λόγου με τους δικούς του κανόνες και τις δικές του δομές καθίσταται αναγκαία. Με αυτόν τον τρόπο, οι μαθητές/τριες μπορούν να έρθουν σε επαφή με τις επιλογές του προφορικού λόγου, τις συντακτικές μονάδες, τους αναφορικούς δείκτες, τους κειμενικούς δείκτες και τη διαφορά τους από τους συνδέσμους, μεταξύ άλλων, αποκτώντας μεταγλωσσική συνειδητότητα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Beeching, K. (2016) *Pragmatic Markers in British English: Meaning in Social Interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *The Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Blanche-Benveniste, C., Bilger, M., Rouget, C. & Van den Eynde, K. 1990. *Le français parlé. Études grammaticales*. Paris: CNRS.
- Γούτσος, Δ. (2014α). Για μια γραμματική του ελληνικού προφορικού λόγου. Στο Γαβριηλίδου, Ζ. & Α. Ρεβυθιάδου (επιμ.), *Μελέτες αφιερωμένες στην Ομότιμη*

- Καθηγήτρια Α.Π.Θ. Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, 211-231. Καβάλα: Εκδόσεις Σαΐτα.
- Γούτσος, Δ. (επιμ.). (2014β). *Ο προφορικός λόγος στα Ελληνικά*. Καβάλα: Εκδόσεις Σαΐτα.
- Γούτσος, Δ. & Γ. Φραγκάκη (2015). *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα.
- Holton, D., Mackridge, P. & E. Φιλιππάκη-Warburton (1999). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Κλαίρης, Χ. & Γ. Μπαμπινιώτης (2004). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική - Επικοινωνιακή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Leech, G. (2000). Grammars of spoken English. New outcomes of corpus-oriented research. *Language Learning* 50 (4), 675-724.
- Mackridge, P. (1990). *Η Νεοελληνική Γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.
- McCarthy, M. & Carter, R. (1994). *Language as Discourse: Perspectives for Language Teaching*. London: Longman.
- McCarthy, M. (1998). *Spoken Language and Applied Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μιχάλης, Α. (2015). Η Γραμματική του προφορικού κειμένου: Η terra incognita της ελληνικής γλωσσικής εκπαίδευσης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 35, 374-387.
- Παυλίδου Θ.-Σ. (2015). *Ελληνική γλώσσα και προφορική επικοινωνία. Μελέτες για τον προφορικό λόγο 1*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Pomeranz, A. (1984). Agreeing and Disagreeing with assessments: Some features of preferred/dispreferred turn shapes. Στο Atkinson, J.M. & J. Heritage (επιμ.), *Structures of Social Interaction*, 57-101. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raymond, G. (2003). Grammar and social organization. Yes/no interrogatives and the structure of responding. *American Sociological Review* 68(6): 939-967.
- Sacks, H. (1987). On the preferences for agreement and contiguity in sequences in conversation. Στο Button, G. & J. R. Lee (επιμ.), *Talk and Social Organisation*, 54-69. Clevedon, U.K.: Multilingual Matters.
- Sacks, H. (1992). *Lectures on Conversations*, 2 τόμ. Επιμ. G. Jefferson, εισαγ. E.A. Schegloff. Oxford: Blackwell.
- Schegloff, E.A. (1988). Goffman and the Analysis of Conversation. Στο Drew, P. & A. Wooton (επιμ.), *Ervin Goffman: Exploring the interaction Order*, 89-135. Cambridge: Polity Press.
- Schegloff, E.A. (2007). *Sequence Organization in Interaction: A prime in Conversation Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.